

УДК 378.147:51:001

DOI 10.31499/2618-0715.1(16).2026.355772

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Окольнича Тетяна, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: 0000-0003-3740-2495

E-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

Габелко Олена, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик викладання, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: 0000-0003-3769-3616

E-mail: lena_gabelko@i.ua

У статті структурно охарактеризована методологія дослідження проблем інклюзивної освіти, яка побудована на таких рівнях: 1) загально-філософському, який забезпечує вивчення проблем інклюзивної освіти у просторі діалектичних законів та закономірностей; 2) загально-науковому – аналіз досліджуваної проблеми забезпечують системний, хронологічний, антропологічний, аксіологічний підходи; 3) конкретно-науковому, який передбачає вивчення проблем інклюзивної освіти з урахуванням порівняльного, історико-генетичного та персоніфікованого підходів, які сприяють відтворенню об'єктивної картини науково-педагогічного знання, дають можливість проникнення в сутність педагогічних феноменів, різноманітних їх аспектів. Характерним для спеціальної освіти є реалізація в дослідженнях принципу сутнісного аналізу та принципу синергетичності феноменів.

Ключові слова: інклюзивна освіта, методологія, рівні методології, наукові підходи, загальнонаукові принципи, методи дослідження.

METHODOLOGY OF RESEARCHING INCLUSIVE EDUCATION PROBLEMS

Okolnych Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acting head of the department of Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: 0000-0003-3740-2495

E-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

Habelko Olena, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: 0000-0003-3769-3616

E-mail: lena_gabelko@i.ua

The article structurally characterizes the methodology for studying the problems of inclusive education, which is built on the following levels: 1) general philosophical, which provides for the study of the problems of inclusive education in the space of dialectical laws and patterns; 2) general scientific – the analysis of the problem under study is provided by systemic, chronological,

anthropological, axiological approaches; 3) specific scientific, which involves the study of the problems of inclusive education taking into account comparative, historical-genetic and personified approaches that contribute to the reproduction of an objective picture of scientific and pedagogical knowledge, provide an opportunity to penetrate the essence of pedagogical phenomena, their various aspects.

The study is based on general philosophical knowledge about the dialectic of the process of cognition, about being, nature, man, the world of everyday life; the interdependence of pedagogical, socio-economic, cultural phenomena and processes and the need for their study in connection with the specific historical conditions of social life; about the unity of the historical and logical, about an objective approach to the analysis of the processes of the genesis of problems in special education. A significant place is occupied by the ideas of objective positivism, the main goal of which is to understand facts as a set of theoretical and practical experience. Characteristic of special education is the implementation in research of the principle of essential analysis and the principle of synergy of phenomena.

The selected approaches, principles and research methods contribute to the search for optimal ways to solve the problems of inclusive education. Prospects for further research include studying the interrelationship of methodological principles of special education research and moving from general scientific principles of psychological and pedagogical research to partial ones specific to inclusive education.

Key words: *inclusive education, methodology, levels of methodology, scientific approaches, general scientific principles, research methods.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Успіх будь-якого науково-педагогічного дослідження багато в чому залежить від забезпеченості його належним науковим інструментарієм, методологічною базою.

Інтерес до сфери досліджень в інклюзивній освіті підвищився у зв'язку із запровадженням освітньої політики, яку пов'язують з інклюзивним навчанням дітей з ООП. Адже саме досвід та результати багаторічних студій у сфері спеціальної освіти стали науковою та методологічною базою для становлення та розвитку підходів до організації інклюзивної форми навчання.

На наше переконання вивчення означеної проблеми не може бути зведеним до опису та простого відтворення фактів; воно передбачає концептуальне й теоретичне їх осмислення, що вимагає використання фундаментальних принципів та методів, загальнонаукових методів та сукупність методів, що застосовуються для вирішення конкретних спеціальних дослідницьких завдань.

Сучасною наукою поняття методології (з грецьк. *tethodos* – шлях дослідження і *logos* – вчення) трактується як система найбільш загальних принципів, форм і методів наукового пізнання, головною особливістю якої є евристичний характер, тобто здатність забезпечити появу нових ідей у конкретних проблемних ситуаціях. Методологія дослідження інклюзивної освіти передбачає застосування комплексного підходу.

Методологію дослідження проблем інклюзивної освіти представляємо у вигляді послідовної сукупності таких основних складників: підходи, принципи та методи дослідження. При цьому зрозуміло, що не можна в ході дослідження використовувати послідовно той чи той підхід, потім визначати принципи і методи, оскільки всі ці методологічні інструменти взаємопов'язуються і взаємопроникають у дослідницькій роботі.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Методологія та організація науково-педагогічних досліджень інклюзивних процесів пов'язані з вивченням питань нетиповості дитини (У. Волфенсбергер, Б. Геррі, Н. Кунс, М. Форест, Л. Акатова, В. Леві, І. Кантемирова та ін.); розробки теоретичних концептів інклюзивної освіти (Л.Бартон, Дж.Деппелер, Е.Дорис, Д.Харвей, С.Алехіна, Д. Зайцев та ін.); суб'єктивних характеристик

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

як підґрунтя розвитку інклюзивних освітніх практик (Л. Блум, Дж. Нельсон та ін.); технологічного поля інклюзивної освіти (С. Денно, І. Левченко, І. Карпенкова, С. Кудінов та ін.).

Мета статті – структурно охарактеризувати методологію дослідження проблем інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи сказане вище, структурно методологію вивчення проблем інклюзивної освіти будемо на таких рівнях:

1) загально-філософському, який забезпечує вивчення проблем інклюзивної освіти у просторі діалектичних законів та закономірностей;

2) загально-науковому – аналіз досліджуваної проблеми забезпечують системний, хронологічний, антропологічний, аксіологічний підходи, на яких ґрунтується дослідження;

3) конкретно-науковому, який передбачає вивчення проблем інклюзивної освіти з урахуванням порівняльного, історико-генетичного підходів, які сприяють відтворенню об'єктивної картини науково-педагогічного знання про інклюзивної освіти, дають можливість проникнення в сутність педагогічних феноменів, різноманітних їх аспектів.

I. Загально-філософський рівень.

Традиційно методологічною основою науково-педагогічних досліджень значною мірою залишається філософія. Філософські положення визначають світоглядну спрямованість досліджень і забезпечують послідовність накопичення наукових знань [3, с. 10]. На сучасному етапі розвитку суспільства філософський рівень методології функціонує не у вигляді жорсткої й однозначної системи норм, правил і формальних прийомів, а як загальна система принципів і регулятивів наукової діяльності. Дослідження ґрунтується на загальних філософських знаннях про діалектичність процесу пізнання, про буття, природу, людину, світ повсякденності; взаємозумовленість педагогічних, соціально-економічних, культурних явищ і процесів та необхідність їхнього вивчення у зв'язку з конкретно-історичними умовами суспільного життя; про об'єктивний підхід до аналізу проблем спеціальної освіти.

Значне місце займають ідеї об'єктивного позитивізму, основна мета якого полягає в осмисленні фактів як сукупності теоретичного і практичного досвіду. Позитивізм передбачає звернення до існуючих педагогічних явищ і подій, пошук нових фактів, їх науково-педагогічне опрацювання [4, с. 11]. У дослідженні проблем інклюзивної освіти пропонуємо дотримуватися таких позитивістських засад, як умовність оціночних суджень.

II. Загально-науковий методологічний рівень.

Важливим для дослідження проблем інклюзивної освіти є системний підхід, один із провідних загальнометодологічних підходів. У його основі лежить розгляд об'єктів як систем, їх цілісності, виявлення різноманітних типів зв'язку і зведення їх в єдину теоретичну картину [2, с. 9].

За такого підходу до вивчення проблем інклюзивної освіти, виявляється її зв'язок із суспільством, з конкретним історичним етапом у розвитку, внутрішній логічний зв'язок між її складовими [3, с. 105].

Зазвичай під системою розуміється складний об'єкт, багаторівневе утворення, що складається з елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і створюють певну цілісність [4, с. 10]. Тому системний підхід припускає аналіз системи, що виконує соціально-педагогічну функцію і складається із структурних елементів, які у взаємозв'язках дають змогу додати цілісність процесу.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Важливість аналізу інклюзивної освіти як системи полягає в тому, що це дозволяє побачити цей процес в єдності складових її частин, які переплітаються із зовнішнім світом.

Системний підхід дає можливість розглянути інклюзивну освіту як систему, що охоплює цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними. Ця система є відкритою, вона постійно розвивається і здатна оперативно реагувати на зміни соціокультурних та освітніх потреб.

Інклюзивну освіту розглядаємо в процесі системного аналізу та узагальнення всього нагромадженого наукою знання через аналіз відповідної наукової літератури.

Системність передбачає цілісність, комплексність, всебічність вивчення проблем інклюзивної освіти.

Важливе значення у процесі теоретико-методологічного обґрунтування проблем інклюзивної освіти має аксіологічний підхід. Аксіологія (від грецьк. axis – «цінний») – теорія цінностей, розділ філософії, що вивчає питання, пов'язані з природою цінностей, їх місце у реальності та структурі ціннісного світу, тобто зв'язок різноманітних цінностей між собою, з соціальними та культурними чинниками та структурою особистості [1, с. 10].

Аксіологічний підхід дає можливість розкрити ціннісний аспект інклюзивної освіти.

Ще одним важливим підходом у системі методологічних основ дослідження проблем інклюзивної освіти є антропологічний підхід, який розглядає всі явища природи, суспільства залежно від властивостей і потреб людини, передбачає трактування феноменів, виходячи з потенціалу людини, її можливостей та полягає в усвідомленні змісту освіти з погляду потреб та інтересів людини [1, с. 10]. Цей підхід вимагає не обмежуватися вивченням впливу соціального середовища чи раціональної мотивації, а виявляти й ірраціональні, інстинктивні, біологічні й інші мотиви поведінки людей, зумовлені людською природою; припускає, що розвиток людини є результатом тривалого історичного розвитку як суб'єкта суспільного життя, спільної діяльності [5, с. 9].

Антропологічний підхід ставить у центр дослідження такі питання, як розвиток потенціалу особистості; її духовне зростання та ін.

Виходячи з цього, культура як антропологічний процес відповідає природі людини, її особистісним якостям, задовольняє одночасно потреби людини – виховуватися і бути вихованою та потреби суспільства – мати соціалізованих його членів.

III методологічний рівень забезпечують конкретно-наукові підходи.

Як свідчить аналіз документальних матеріалів, нормативних документів, для інклюзивної освіти характерні процеси, пов'язані із соціально-економічними змінами та реформами, дослідження яких потребує порівняння з урахуванням історичних, соціальних та педагогічних обставин. На вирішення цього завдання спрямований порівняльний підхід, використання якого дає змогу виявити позитивні й негативні тенденції у розвитку спеціальної освіти [1; 4; 5].

Унікальність кожного з підходів дає змогу через їх призму одночасно досліджувати і будувати інклюзивну практику як цілісну систему та сукупність підсистем і функцій. У визначенні суті, цілей, характеру, принципів, механізмів і основ побудови й руху інноваційної теорії та практики зазначені підходи виступають найбільш цінними. Усі зазначені підходи використовуються комплексно, оскільки жоден з них не є універсальним для успішної реалізації поставленої мети. Вони ґрунтуються на загальнонаукових принципах. Інклюзивна освіта користується у своїх дослідженнях системою принципів, спільних з основними вимогами до будь-якого науково-

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

педагогічного дослідження, проте з певною конкретизацією, специфічною саме для спеціальної освіти.

Характерним для інклюзивної освіти є реалізація в дослідженнях принципу сутнісного аналізу. Ідучи від констатації тих або тих фактів та їх опису до проникнення у їх внутрішню структуру та з'ясування закономірностей їх розвитку під впливом розмаїття педагогічних факторів, важливо встановлювати: співвідношення здобутих результатів із загально-педагогічними концепціями та з'ясувати специфіку їх застосування у роботі з дітьми з різними індивідуальними особливостями; характер взаємодії активності дитини з вадами розвитку та цілеспрямованих активних впливів на неї з боку педагога; прогнозовані моделі соціальних умов майбутнього функціонування дитини (дорослого) з обмеженими можливостями життєдіяльності в реальних ситуаціях свого оточення.

Наступним методологічним принципом характерним для досліджень в інклюзивній освіті, є принцип синергетичності феноменів інклюзивної освіти, що сприяє вивченню феномену у площині нових постнекласичних уявлень про синергетичну сутність складних відкритих та нелінійних систем, які пронизують наше буття.

Принцип єдності історичного й логічного є також важливим у дослідженнях проблем інклюзивної освіти. Зрозуміло, що сучасна наукова думка формується з урахуванням теоретично-практичного досвіду попередніх поколінь. І хоча історія різних галузей інклюзивної освіти, порівняно з іншими людинознавчими науками, досить нетривала за часом, вона сповнена дуже цікавих, але досить суперечливих підходів і концепцій. Тому важливо, вивчаючи розвиток проблем цієї науки в історичному аспекті, не просто констатувати ті або ті характеристики певних етапів її розвитку, а й використовувати до історичних фактів різноманітні процедури їх логічного аналізу: порівняння, зокрема із сучасним станом вивчення проблеми; встановлення причинно-наслідкових залежностей між соціально-історичними і відповідними педагогічними явищами; узагальнення певних тенденцій, їх конкретизація до особливостей історично-педагогічних умов тощо. За допомогою логічного аналізу історичного матеріалу спеціальна педагогіка встановлює зв'язки між феноменами, і на підставі виявлених закономірностей може прогнозувати виникнення певних проблем і пропонувати шляхи їх вирішення у майбутньому.

Принцип об'єктивності сприяє забезпеченню істинності знання, дотриманню об'єктивності в судженнях, визначеннях, висновках, аналізі літератури, документів, фактів тощо.

Принцип усебічності й цілісності забезпечує врахування в процесі наукових досліджень вже існуючих наукових висновків та теорій, що підтверджуються чи спростовуються; передбачає вивчення різнобічних джерел, дозволяє з'ясувати рівень дослідженості окремих аспектів та напрямів проблеми.

Означені принципи є основою для визначення комплексу взаємодоповнювальних методів дослідження проблеми:

- загальнонаукові: методи теоретичного аналізу і синтезу – для упорядкування сукупності термінів і понять інклюзивної освіти; індукція, дедукція, узагальнення, ретроспекція, порівняння – з метою вивчення і аналізу нормативно-правових документів;

- наративний метод (наратив або оповідь – це форма існування суб'єктивного в об'єктивному процесі й спроба його об'єктивно описати, зберігаючи цілісність різноманіття, специфічності і науковості). Це метод організації викладу матеріалу, суть якого полягає у ставленні автора до тих подій, реалій, які він досліджує, їх інтерпретації, адже науково-педагогічне дослідження – це класифікований добір складових дійсності, їх логічна побудова, не проста репродукція, а конструювання нового [3].

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Вивчення проблем інклюзивної освіти за своєю сутністю є нарративним, оскільки ми поєднуємо в ньому розрізнені факти, події, явища як зв'язний сюжет, що є максимально об'єктивними, але водночас відображаємо наше суб'єктивне бачення. Тобто, нарративний метод дає можливість представити окремі факти, як підґрунтя для створення загальної картини розвитку інклюзивної освіти;

– метод наукової класифікації ґрунтується на положеннях діалектичної логіки і певних правилах формальної логіки. Обов'язковою умовою наукової класифікації є єдність критерію поділу, що полегшує збір нового матеріалу, систематизує факти і явища, сприяє відкриттю закономірностей та ін. [3, с. 421].

– структурно-системний метод забезпечує систематизацію наукових праць з різних аспектів проблеми;

– історико-порівняльний метод використовується для виявлення характерних тенденцій еволюції проблем інклюзивної освіти.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Обрані підходи, принципи та методи дослідження сприяють пошуку оптимальних шляхів вирішення проблем інклюзивної освіти. Перспективами подальших досліджень є вивчення взаємозв'язку методологічних принципів дослідження спеціальної освіти та сходження від загальнонаукових принципів психолого-педагогічних досліджень до часткових, специфічних для інклюзивної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Ваховський Л. Методологія дослідження: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
3. Гончаренко С. Методологія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Гончаренко С. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. К., 1995. 42 с.
5. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 6–12.

REFERENCES

1. Adamenko, O. (2013) Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky. *Ridna shkola* [Methodological principles of the study of the history of pedagogical science development. Native school]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Vakhovskyi, L. (2005). Metodolohiia doslidzhennia: postanovka problemy. *Shliakh osvity* [Methodology of historical-pedagogical process research: problem statement. The way of education]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. (2008). Metodolohiia [Methodology]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Honcharenko, S. (1995). Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical research: methodological advice to young scientists]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Sukhomlynska, O. (2007). Metodolohiia doslidzhennia istoriko-pedahohichnykh realii druhoi polovyny XX stolittia [Methodology of the study of historical and pedagogical realities of the second half of the 20th century. The way of education]. *Shliakh osvity*. Kyiv. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання – 10.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 3.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) – 27.03.2026